

recerca

L'article d'aquest trimestre es dedica a les obres del pintor Acaci Hortonedada a Alcover, en especial les pintures de l'antic cambril de l'església de la Sang, que li han estat atribuïdes, i que es conserven al cor de l'església parroquial. També s'analitza una talla de l'escultor Agustí Pujol II, el Sant Crist de la confraria de la Sang, que Acaci Hortonedada va policromar. Les obres d'aquests dos artistes, un de Montblanc i l'altre de Barcelona, van ser concebudes per a l'església romànica d'Alcover, l'església Vella, i per a l'església Nova. L'article posa en evidència la importància de les confraries de l'època, que eren les encarregades de contractar als artistes, així com també d'estipular el preu de les seves obres.

Segons el parer de l'autora, Sofia Mata, pel que fa referència al pintor, trobem un artista mediocre, però més evolucionat que el seu pare, el també pintor Cristòfor Hortonedada, que s'inspira en els gravats que es van fer, cinquanta anys abans, a Itàlia. El llegat que Acaci Hortonedada i Agustí Pujol II van deixar a la nostra vila representa un dels minsos testimonis de la producció i dels gustos artístics del segle XVII a les nostres comarques, que les guerres i la barbàrie que van comportar es van encarregar de fer desaparèixer quasi completament, cas del Sant Crist de la confraria de la Sang.

L'autora, a banda d'analitzar les obres que tant Acaci Hortonedada com Agustí Pujol II van fer per a Alcover, també ens aporta informació d'altres peces que ambdós artistes van elaborar per a altres esglésies de la comarca i veïnes.

El pintor Acaci Hortonedada i l'escultor Agustí Pujol II a Alcover (1621-1624). El Sant Crist i les pintures del cambril de l'església de la Sang*

INTRODUCCIÓ

El pintor montblanquí Acaci Hortonedada, fins fa ben poc temps, era una figura molt poc coneguda. Per exemple, el seu nom autèntic —Acaci— s'havia interpretat com Ocasi o Nicasi. Amb prou feines es tenien notícies esparses de la seva intervenció en el retaule major de l'església Prioral de Reus, gràcies a les quals se sabia que era de Montblanc i que estava emparentat —eren cunyats— amb el pintor tarragoní Francesc Sabater. Recents treballs d'investigació han anat aportant més dades entorn a la seva figura.

La coincidència dels cognoms —Hortonedada—, de l'origen —Montblanc, de la professió —la pintura— i la continuïtat en el temps fan pensar que possiblement Acaci Hortonedada era fill de Cristòfor Hortonedada. Aquest era un pintor de qualitats més aviat modestes, però amb un estil prou definit i, sobretot, amb un costum que l'ha fet prou conegut: el de signar i datar les seves obres (1). Oriünd i establert a Montblanc, Cristòfor Hortonedada va contractar diverses obres per a esglésies de la Conca de Barberà i de l'Alt Camp. La relació dels Hortonedada amb Alcover la inicià precisament el pare, Cristòfor, contractant el 25 de juny de 1586 amb la confraria de paraires d'Alcover un retaule dedicat als sants Cosme i Damià, obra desapareguda, per la qual va cobrar 3 lliures el mes de setembre de 1587 (2).

El 1596 novament Cristòfor Hortonedada apareix relacionat amb Alcover, ja que la confraria de paraires va contractar amb ell la policromia d'una imatge de sant Pere. El 1599 el pintor va signar i datar un retaule dedicat a sant Llorenç que, procedent de Rocallaura, es custodia avui al Museu Diocesà de Tarragona. Un altre retaule, dedicat a santa Anna —encarregat entre 1601 i 1603 per la confraria d'identica advocació per a una capella lateral de l'església de l'Hospital de Santa Maria Magdalena, i avui parcialment conservat a la capella del Baptisteri de Santa Maria de Montblanc— ha estat atribuït a Cristòfor Hortonedada en base a raons estilístiques.

El 1602 va signar i datar un retaule dedicat al Sant Nom de Jesús per a l'església de Santa Maria de Montblanc, del qual es conserven avui quatre taules

al Museu Comarcal de la Conca de Barberà. També estava dedicat al Sant Nom de Jesús el retaule pel qual va cobrar 130 lliures el 4 d'agost de 1608, pintat per a l'església parroquial de Vallmoll; d'aquest es va estalviar una taula amb la *Fugida a Egipte*, ara al Museu Diocesà de Tarragona. Un altre testimoni solitari d'un retaule pintat per Cristòfor Hortonedà és la taula amb la *Presentació al temple*, signada i datada el 1610, de procedència desconeguda i també conservada al Museu Diocesà de Tarragona. Sembla que aquesta seria l'última obra coneguda de Cristòfor Hortonedà.

Segons les noves dades que s'aporten en aquest treball, el seu fill Acaci ja era molt actiu professionalment vers 1621; això demostra que en aquesta data era un home adult i un pintor amb experiència, raó per la qual algunes de les obres tardanes que fins ara s'atribuïen al pare, Cristòfor, molt probablement es deuen a la mà del seu fill. Amb certesa es deu a la mà d'Acaci la pintura del retaule esmentat en una clàusula testamentària del veí d'Alcover Gabriel Pau Arau —no Aran— obra que fins ara es creia de Cristòfor Hortonedà i que gràcies a un document que s'aporta en aquest treball queda demostrat que va contractar el fill.

Possiblement passa el mateix amb el retaule pintat el 1622 per a l'església parroquial d'Alcover. La contínua presència d'Acaci Hortonedà aquell mateix any en aquesta població indica que molt probablement el retaule era obra seva i no del seu pare. Encara abona més aquesta hipòtesi el fet que hi va actuar com a pèrit el pintor Francesc Sabater, cunyat d'Acaci Hortonedà (3). Tampoc no seria obra de Cristòfor sinó d'Acaci el retaule del Roser de Tarrés, datat vers 1624. A més, hi ha un llarg espai de temps entre 1610, data de l'última obra signada per Cristòfor Hortonedà, i 1621, any de la primera notícia documental referent a Acaci Hortonedà. El fill va prendre el relleu al seu pare, el qual possiblement ja havia mort (4).

La primera notícia documental que tenim d'Acaci Hortonedà —igual que en el cas del seu pare Cristòfor— el situa precisament a Alcover. Sembla que la relació del pare amb la població va tenir continuïtat en el fill, si més no en el període comprès entre 1621 i 1624, atès que es coneixen almenys quatre obres realitzades per Acaci Hortonedà a Alcover en aquells anys. El dia 2 d'abril de 1621 signa una capitulació amb els procuradors i els consellers de la confraria de Sant Francesc d'Alcover per a la policromia i el daurat d'un tabernacle o sagrari, destinat possiblement a l'altar que l'esmentada confraria tenia a l'església parroquial. A la capitulació (vegeu Apèndix Documental, núm. 1) es detalla la seva feina, que consistia en daurar i estofar "de colos fines" l'escultura del sagrari, que mostrava quatre serafins a la part superior ("la peanya alta") i vuit a la inferior ("la peanya baixa"), més d'una figura de sant Francesc al remat ("standart"). Per la seva feina el pintor cobraria 40 lliures, i havia de finalitzar-la el dia de Corpus.

L'any següent, 1622, el dia 13 de febrer, signa una capitulació, a Alcover

estant, compromentent-se a policromar la imatge del Sant Crist de la confraria de la Sang, una talla que havia estat realitzada per l'escultor Agustí Pujol (vegeu Apèndix Documental, núm. 2). El Sant Crist —destruït el 1936— es guardava en un cambril, a l'altar major de l'església de la Sang. L'interior i les portes d'aquest cambril estaven decorats amb unes pintures sobre tela —avui custodiades al cor de l'església parroquial d'Alcover— que s'han vingut atribuint a Acaci Hortonedada. La nova dada documental que aportem, la policromia del Sant Crist, podria afegir en cert sentit més pes a aquesta atribució. Tenint en compte que el cambril es va fer per a hostatjar la talla del Sant Crist, sembla versemblant que les pintures que el decoraven —i conformaven— fossin contemporànies a la realització de la imatge. Més endavant s'analitzarà amb detall la intervenció d'Acaci Hortonedada a l'església de la Sang.

Sembla com si el pintor s'hagués establert temporalment a Alcover l'any 1622; el dia 12 de juliol el trobem un altre cop en aquesta població, nomenant procurador seu al pintor Jacint Coll, de la diòcesi d'Urgell (5). Aquell mateix any, el mes d'agost, el pintor va finalitzar la pintura d'un retaule, l'advocació del qual es desconeix, per a l'església parroquial de Maria Assumpta d'Alcover. Els jurats —possiblement aconsellats pel mateix Acaci Hortonedada— van cridar com a pèrits els pintors Tomàs de Argüello, establert a Riudecanyes, i el cunyat d'Acaci Hortonedada, el pintor Francesc Sabater, ja esmentat. Ambdós van jutjar el treball, declarant-lo "hobra bona y aventagada", excepte algun petit detall que es van ocupar d'assenyalar (6).

Entre 1623 i 1628 el pintor va anar rebent diverses quantitats a compte pel seu treball en el retaule del Roser de Tarrés, destruït el 1936, i del qual no es conserva cap testimoni gràfic. Com ja s'ha dit, aquesta obra havia estat adjudicada al seu pare, Cristòfor. De fet, als documents només es parla de "M^o Ortoneda" sense indicar-ne el nom de fonts (7).

L'any 1623 comença la intervenció d'Acaci Hortonedada en el retaule major de l'església Prioral de Sant Pere de Reus, policromant i daurant les escultures i l'estructura arquitectònica. Va ser el seu parentiu amb Francesc Sabater, guanyador del concurs establert pels jurats de Reus per a adjudicar el daurat i la policromia del retaule, el que li va suposar la seva actuació en aquella gran obra. Mort Francesc Sabater el 1626, Acaci Hortonedada va continuar treballant fins a 1634 en el retaule reusenc, amb la col·laboració del pintor Joan Olives (8).

Durant aquells onze anys dedicats a l'obra del retaule de la Prioral, Acaci Hortonedada va realitzar, a més, altres treballs. A part el retaule de Tarrés, ja esmentat, el 4 d'agost de 1624 cobrava 112 lliures d'Eulàlia Araua, vídua de Gabriel Pau Arau, un mercader veí d'Alcover (vegeu Apèndix Documental, núm. 3). La quantitat cobrada era la resta del que se li devia pel seu treball en un retaule

pintat per al convent de Santa Anna. D'aquesta obra, abans esmentada, fins ara només es tenia la notícia, indirecta, d'una clàusula testamentària de Pau Arau, en la qual es parlava d'un retaule capitulat el 1624 entre aquest personatge i, suposadament, Cristòfor Hortonedà (9). Ara sabem que no es tractava d'aquest últim sinó d'Acaci Hortonedà, i que el retaule es va pintar per al convent alcoverenc, actualment en ruïnes.

Mentre treballava al retaule de la Prioral, l'any 1623, Acaci Hortonedà va visitar el treball de Rafael Rocafort en la talla d'un retaule dedicat al Sant Nom de Jesús, a la mateixa església (10). El 1624 iniciava la pintura d'un retaule, d'advocació desconeguda, que li havien encarregat els administradors de l'església de Santa Maria de la Serra de Montblanc, una obra que s'havia de col·locar a l'altar major de l'església i per la qual el pintor va cobrar 50 lliures a compte el 1631 (11). L'any 1629 va policromar el Monument de la Setmana Santa de l'església Prioral de Reus, i, el 1631, va pintar i daurar un retaule a Vilanova de Bellpuig (12). L'any 1634, juntament amb Joan Olives, va contractar un retaule per a la parròquia de Cambrils (13).

A poc a poc es van coneixent més dades de l'activitat d'aquest pintor, però la desaparició física de les seves obres documentades, de les quals tampoc no queda cap testimoni gràfic concloent, ens enfronta al fet que només es pot analitzar una obra que li ha estat atribuïda: les pintures del cambril de l'església de la Sang d'Alcover. La policromia del retaule de Reus, visible encara als elements escultòrics conservats, fou realitzada per Acaci Hortonedà juntament amb altres pintors —Francesc Sabater i Joan Olives—; és de molt bona qualitat, però es tracta d'una feina més artesanal que no pas artística. Amb tot, el fet que fos Acaci Hortonedà qui va proposar el nom de Ribalta als jurats de Reus per a la realització de les dues pintures —el *Càstig de Pere a Ananies i Sàfira* i el *Quo Vadis, Domine?*— avui encara anònimes, corresponents a la modificació realitzada entre 1623 i 1634 en el retaule de la Prioral, permeten deduir que es tractava d'un pintor amb certes inquietuds, coneixedor de l'ambient artístic del seu moment.

EL CAMBRIL DE L'ESGLÉSIA DE LA SANG D'ALCOVER. EL SANT CRIST I LES PINTURES

Entorn l'any 1457 el pintor lleidatà Jaume Ferrer II va pintar un retaule de notables proporcions per a l'antiga església romànica d'Alcover, dedicada a Santa Maria. Originalment presentava al centre una imatge de la Mare de Déu, de fusta daurada i policromada, que estava cobricelada sota un gran dosser amb arcuacions i pinacles. Al voltant de la Mare de Déu, i protegides amb un guardapols que alternava els emblemes d'Alcover i de l'arquebisbe Pere d'Urrea, es disposaven

vuit grans taules amb diverses escenes de la vida de Maria, titular del retaule —els Set Goigs— i un Calvari. L'obra es completava amb la predel·la —de la qual s'han conservat quatre taules— i unes portes decorades a ambdós costats de l'altar, que permetien l'accés a l'absis.

L'església romànica, a les acaballes del segle XVI, va esdevenir insuficient per a encabir els pobladors d'Alcover, de manera que el 1594 l'arquebisbe Joan Terés va posar la primera pedra del nou temple parroquial (14). El 1622 ja estaven enllestides les parets, voltes i capelles. De fet, ja estava gairebé tota construïda des de l'any anterior, atès que la confraria de Sant Francesc encarregava la decoració del seu tabernacle el 1621, i que l'any següent, el 1622, els jurats d'Alcover van fer visurar el retaule pintat per Acaci Hortonedà per a l'església parroquial. La documentació al respecte és prou explícita: "la hobra que m. Hortonedà a pintat a l'església nova". De tot això es podria deduir que els pobladors d'Alcover anaven guarnint el nou temple parroquial, tot i que no es va consagrar fins al dia 23 de juny de 1630 (15).

Amb la construcció de la nova església, la vella va passar a tenir la condició de suburbana, i va quedar sota la custòdia de la confraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist. D'aquí ve el nom amb el qual es coneixerà a partir d'ara l'antiga església: la Sang. La confraria va decidir fer un cambril a l'altar major de l'església, a fi de guardar un Sant Crist tallat per l'escultor Agustí Pujol, la policromia del qual van encarregar a Acaci Hortonedà l'any 1622.

Per a fer el nou cambril, va ser necessari efectuar unes modificacions al retaule gòtic pintat per Jaume Ferrer II. La talla de la Mare de Déu i dues de les taules es van retirar i col·locar en un altar lateral de l'església, conformant així una mena de nou retaule. Es va modificar la disposició original de la resta de les taules gòtiques, de manera que les quatre de la predel·la es van col·locar als costats del nou cambril, mentre que les taules de major tamany es van adaptar a l'espai resultant (16).

La imatge del Sant Crist, que la confraria treia en processó per Setmana Santa, es va guardar dins del cambril, una mena d'armari format per cinc quadres pintats sobre tela a l'interior, unes altres pintures al sostre, avui perdudes, i dues a l'exterior, que conformaven les portes.

Pel que fa al Sant Crist, segons el document que aquí s'aporta, havia estat tallat per l'escultor Agustí Pujol. El problema està en saber de quin Agustí Pujol es tractava, si del pare, Agustí Pujol I, d'origen tortosí i mort vers 1620-1621, o del fill, l'homònim Agustí Pujol II, nascut a Barcelona c.1583 i mort el 1628. Les últimes obres conegudes d'Agustí Pujol I són el retaule de Santa Maria de Martorell, que va contractar amb el seu fill el 1610, i, segons sembla, els atlants del basament del retaule major de Sant Joan de Valls, el 1614.

Com ja s'ha dit, el 1622 els procuradors de la confraria de la Sang d'Alcover van encarregar la policromia de la imatge del Sant Crist a Acaci Hortonedà; això suposa que el treball de la talla possiblement era recent. Si, com apunten Bosch i Garriga, Agustí Pujol I va morir entorn a 1620, i, a més, es té en compte que hi ha una diferència d'anys entre la seva darrera obra coneguda i la seva mort, potser podria pensar-se en la hipòtesi que el Sant Crist d'Alcover fos obra del seu fill, Agustí Pujol II, l'escultor "més brillant i culte dels que treballaren a Catalunya durant el segle XVII i, sens dubte, el més admirat i recordat d'aquella centúria" (17). Autor del retaule del Roser de Sant Vicenç de Sarrià (1617) i del d'ídèntica advocació de la catedral de Barcelona (1620), Agustí Pujol II va contractar en 1623 l'ampliació del retaule major de la Prioral de Reus, ciutat on es va establir durant uns anys mentre hi treballava, i on va rebre altres encàrrecs, per a Vilanova (1624), Arenys (1625) i Martorell (1626). Segons sembla, també va realitzar un Sant Crist per a Alforja. Possiblement va rebre l'encàrrec del Sant Crist d'Alcover en els prolegòmens de la seva intervenció a la Prioral. Les fotografies que es conserven del Sant Crist de la confraria de la Sang demostren prou domini de l'anatomia i una elegància de proporcions molt més properes a la mà d'Agustí Pujol II que a la del seu pare (18).

Malauradament destruïda en 1936, aquella imatge tan venerada a Alcover surt ara de l'anonimat. Es tractava d'una escultura que des d'antic havia cridat l'atenció dels estudiosos. El 1897 Cosme Vidal la descriu com "una imatge de Crist de tamany natural, obra bastant apreciable" (19). Una descripció prou detallada es troba a l'obra de dos alcoverencs, Francesc Jové i Andreu Barbarà, els quals havien pogut contemplar la talla abans de la seva destrucció: "Una veritable joia en talla de fusta del segle XVI o XVII. L'aspecte d'aquesta imatge era d'actitud agonitzant, amb ulls oberts, mirant enlaire. La seva presència era impressionant pel seu realisme. La seva contemplació inspirava una forta devoció en els creients, el qual estava clavat en una creu de fusta rodona de tres metres d'alçada per dos metres d'ampla. La imatge de Crist, quelcom més gran que el tamany natural, és a dir, tenia exactament 2 metres d'alçada per 1'50 d'amplada de braços, cosa que feia que tingués un gros pes, que obligava cada vegada que el treien en les processons, a escollir els portants entre els homes més fornits i forçuts de la població, a l'extrem que les poques vegades que es decidien a pujar-lo en processó al Calvari era una veritable proesa, essent impossible pujar-l'hi en un dia de vent. Alguns fragments d'aquest, figuren en dependències de la parròquia —un que és la meitat de la cara, d'altres en el Museu local" (20).

Els procuradors de la congregació de la Puríssima Sang de Crist d'Alcover van capitular amb Acaci Hortonedà la policromia i el daurat de la talla el dia 13 de febrer de 1622. Tot i que la frase del document que aquí s'aporta és una mica

confusa, sembla que el pintor es compromet a deixar la imatge "aparellada", és a dir, recoberta de la capa preparatòria de guix, respectant en tot moment la voluntat de l'escultor, "q. no gosse lo guix ningun sentit ni cabells a coneguda del Sor. Agustí Pujol q. no anessi ningú q. no puge judicar millor q, qui la fet descultura". També aquesta frase sembla indicar que l'escultor estava pendent d'allò que faria el pintor, la qual cosa indica que el febrer de 1622 l'Agustí Pujol esmentat era viu; per tant, ha de tractar-se del fill i no del pare, mort vers 1620.

Acaci Hortonedada es compromet a realitzar la policromia de "carns, cabell i sanch" de la imatge, i també la corona d'espines, a imitació d'un altre Sant Crist, el de l'altar major de l'església de la "Cartoixa" (Scala Dei), talla que havia policromat el "pare Don Llois". Aquest personatge, un frare pintor que havia treballat a Scala Dei, no pot ser altre que el cartoixà fra Lluís Pasqual Gaudí (c.1556-1621), pintor de gran fama en el seu temps, però del qual no s'ha conservat cap obra, que va treballar a les cartoixes de Scala Dei, Las Cuevas, Porta Coeli i Montealegre (21). De la lectura del document aportat es desprèn que tota la policromia del Sant Crist de la Sang havia de seguir el model del de Scala Dei, inclosos el *titulus* (o cartell amb l'INRI), la corona i el pany de puresa (descriu com "los panios"). Aquests elements s'havien de daurar amb or fi, ben bronzyit, policromant el *titulus* de vermell i estofant el pany de puresa de blanc. La capa de pintura es ratllava en fresc amb una canya molt fina, de manera que apareixia l'or; així s'ha d'interpretar la indicació del document "los panios estofats de blanc i ratllats com art requereix". També indiquen els procuradors que volen la creu pintada de verd, i protegida amb vernís, com a precaució enfront futures manipulacions en les processons. El pintor es va comprometre a acabar la seva feina el Dimecres Sant següent. Cobraria 24 lliures pel seu treball, però si no l'acabava a temps, se li podrien descomptar 50 rals del preu acordat.

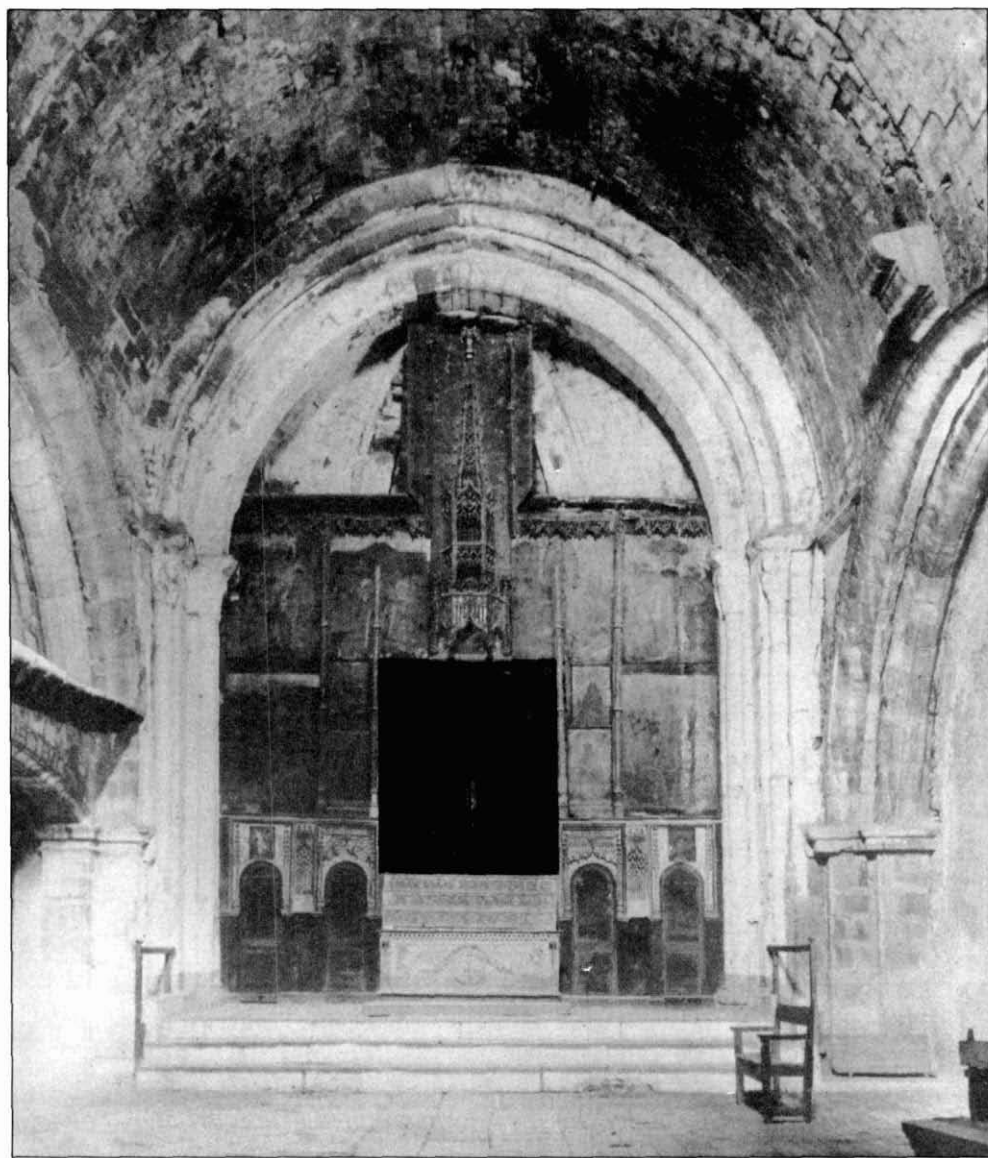
El cambril on es guardava el Sant Crist es va decorar amb unes pintures sobre tela, que formaven les parets, el sostre i les portes lliscants. L'autoria d'aquestes pintures s'ha vingut atribuïnt a un pintor anomenat Hortonedada. La primera notícia al respecte la dóna Andreu Barbarà: "*Según se desprende de un documento encontrado en Tarragona, los cuadros que formaban las puertas del camarín donde se guardaba la imagen del Santo Cristo titular de la cofradía de la Purísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo, fueron pintados sobre tela por el pintor tarraconense Mateo Ortoneda, de estilo barroco. Según consta en el expresado documento tuvo problemas a la hora de cobrar*" (22). Sembla que es podria haver produït una confusió amb el nom de fonts del pintor. Descartat evidentment el pintor tarragoní del segle XV Mateu Ortoneda, aquest *Ortoneda* no pot ser tampoc Cristòfor Hortonedada, l'estil del qual ens és prou conegut, i que en absolut concorda amb la tècnica i l'estil de les pintures del cambril. Així que sembla molt més

probable que es tracti d'Acaci Hortonedea, pintor que no tan sols va treballar molt a Alcover durant l'època de realització de la talla del Sant Crist, sinó que també va ser qui va policromar-la, encàrrec fet per la confraria de la Puríssima Sang, comitent del cambril i de la talla. Tot i que la notícia aportada per Andreu Barbarà és de segona mà, i que mentre no aparegui un document on de manera inequívoca es posi en relació el nom d'Acaci Hortonedea amb les pintures del cambril la seva intervenció en l'obra queda en el terreny de l'atribució, alguns estudis han recollit la possibilitat que el pintor anomenat *Ortaneda* en el document esmentat per Andreu Barbarà sigui Acaci Hortonedea (23).

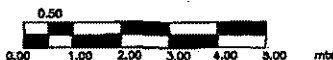
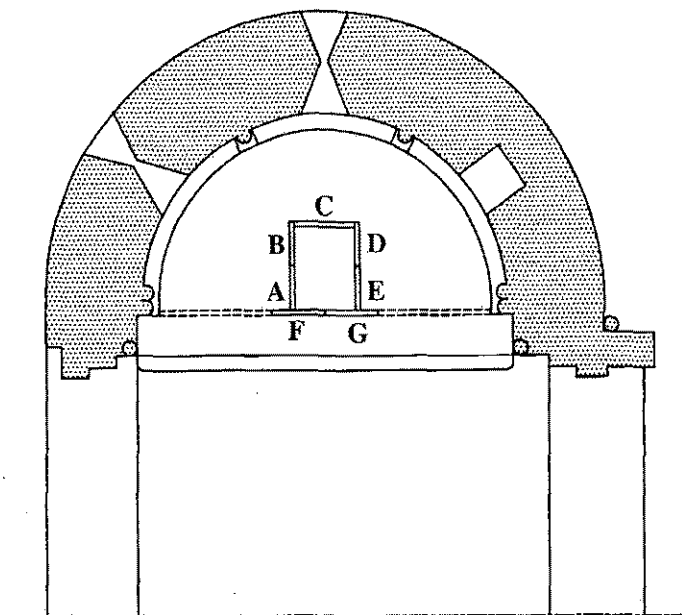
El cambril practicat al retaule gòtic i destinat a hostatjar el Sant Crist tenia planta quadrangular, i les seves parets interiors es cobrien amb cinc pintures sobre tela. Al centre, la més àmplia, i, als costats, quatre més estretes, col·locades dues a cada banda. Seguint un hipotètic ordre cronològic, l'esquema seria, a l'esquerra, *l'Oració a l'Hort* i la *Coronació d'espines*, i a la dreta la *Flagel·lació* i *Jesús exhibit al poble* o *Ecce Homo*, amb l'*Elevació de la Creu* al centre (vegeu esquema). Al sostre hi havia la representació, avui perduda, de sis àngels portadors dels instruments de la Passió: l'escala, les claus, la llança, la columna, la corona d'espines i el calze, amb el sol i la lluna a ambdós costats.

A l'exterior, el cambril es tancava mitjançant unes portes lliscants fetes amb dues pintures sobre tela, amb dos temes representats a cadascuna: el *Repartiment de les vestidures* i la *Lamentació* en una, a l'esquerra, i la *Mare de Déu Dolorosa* i el *Camí del Calvari* en l'altra, a la dreta (24).

La juxtaposició d'aquestes pintures barroques en un retaule gòtic resultava visualment prou barroera, però revisant la bibliografia es pot constatar que quan el conjunt encara es conservava, en certa manera cridaven més l'atenció les pintures del cambril que no pas les taules de Jaume Ferrer II; aquestes es trobaven ja molt enfosquides (25). El 1897, per exemple, Cosme Vidal descrivia: "les tres parets d'aquest sagrari estan cobertes per tres quadres antiquíssims, d'un mèrit indiscutible. Els tres representen escenes de la Creu, essent el més notable el que representa el davallament (26). Els personatges estan pintats magistralment, amb unes musculatures vigoroses i unes actituds bategants de vida: resulten unes obres dignes del gran Rubens. Del valor d'aquests quadros bastarà dir que fa pocs anys un comprador d'antiguitats oferí per ells la quantitat de 400 duros" (27). Uns anys més endavant, el 1906, Luis del Arco esmentava també les pintures: "*el altar mayor es una obra excelente: en su centro tiene un gran sagrario, cuyas paredes están cubiertas por tres cuadros con escenas del Calvario, siendo el dibujo de las figuras atrevido y vigoroso*" (28). El 1925, Mn. Josep Civit, rector d'Alcover, descriu el cambril de l'església de la Sang: "*Posteriormente se reformó dicho retablo para obrar en él un camaril (sic) dedicado al Sto. Cristo. Este camaril está*

Esquema: fotografia del retaule en què podem veure les taules gòtiques pintades per Joan Ferrer II i dues de les teles del s. XVII, part més fosca, que conformaven el cambril. (Foto P. Català Pic cedida per l'AMAMT).

DISPOSICIÓ DE LES TELES:		amplada/alçada
A	- ORACIÓ A L'HORT	88 x 238
B	- CORONACIÓ D'ESPINES	88 x 238
C	- ELEVACIÓ DE LA CREU	125 x 238
D	- FLAGEL·LACIÓ	88 x 238
E	- ECCE HOMO	88 x 238
F	- Inferior: LAMENTACIÓ	110 x 280
	- Superior: JESUS DESPOSEÏT DE LES VESTIDURES	110 x 280
G	- Inferior: CAMÍ DEL CALVARI	110 x 280
	- Superior: MARE DE DEU DOLOROSA	110 x 280

Vista de la planta de l'absis de l'església de la Sang amb l'esquema hipotètic de la col·locació de les pintures del cambril (dibuix: Joan Puig).

decorado con pinturas del siglo XVIII, y se cierra con puertas correderas de tela pinta (sic) representando la dolorosa y Jesús con la cruz a cuestas" (29).

Desmuntat el cambril el 1936, les pintures es van poder salvar, contràriament al Sant Crist. Actualment es conserven al cor de l'església parroquial, segons sembla després d'haver estat uns anys a l'abadia. El 1973 Francesc Jové i Andreu Barbarà les descriuen, tot fent memòria de com es trobaven originalment: "CAMBRIL. A l'interior d'aquest cambril hi havia pintures sobre tela clavada en

fusta representant 'La Flagel·lació', 'L'aixecament de la Creu', 'Ecce Homo'. En el sostre sis àngels pintats sobre tela que portaven alguns atributs de la Passió, com l'escala, claus, la llança, una palma, columna, la corona d'espines, el calze, sol i lluna. Aquest cambril estava tancat per dues portes que formaven quatre quadres de 1'44 x 1'05 i respectivament 'La Dolorosa', 'La caiguda amb la Creu', 'El despullament' i 'El davallament de la Creu' (30).

Els quadres van ser pintats a l'oli sobre llenç, subjectat a un bastidor de fusta. La capa de preparació no és blanca, sinó vermellova, un costum molt habitual en la pintura del moment, que confereix a la policromia un to més enfosquit. Les pintures es conserven prou bé com per a poder apreciar la mà d'un pintor amb certa formació, de pinzellada solta i segura. Tot i que intenta treballar les anatomies, el resultat no és del tot satisfactori; no domina les proporcions ni el joc de llums i ombres de manera suficient, ni sap resoldre els rostres i les expressions. A primera vista, sobta el domini en les composicions, una primera impressió que aviat queda explicada per l'evident inspiració en alguns gravats. D'aquí vénen els comentaris dels diversos autors abans al·ludits, on s'esmenta una impressió de vigor i força.

L'*Oració a l'Hort* (fig. 2) per exemple, mostra una composició deutora tant del gravat amb idèntic tema realitzat per Albrecht Dürer (fig. 3) com de versions posteriors, com el gravat de Cornelis Cort segons una composició de Zuccaro (fig. 4). Les dimensions de la tela van forçar el pintor a estrènyer la composició i a eliminar la figura de l'àngel portador del calze. La *Coronació d'espines* (fig. 5) pren alguns gestos del gravat de Cornelis Cort amb la mateixa escena, com el botxí que clava brutalment la corona al cap de Crist, si bé la resta varia. L'*Elevació de la Creu* (fig. 6) mostra una composició que versemblantment és també deutora d'algun gravat, amb l'escorç determinat per la creu i, sobretot, la figura del botxí que es troba d'esquena a l'espectador, amb l'anatomia ben remarcada per l'esforç. Tot i que el pintor ha intentat reproduir la composició, és evident que ho ha fet sense destresa.

Les mateixes característiques mostra la *Flagel·lació* (fig. 7), escena inspirada així mateix en algun gravat, resultant una versió ambiciosa però poc aconseguida. L'*Ecce Homo* o *Jesús exhibit al poble* (fig. 8) reproduïx amb molta exactitud el gravat d'idèntic tema de Cornelis Cort segons Étienne Dupèrac (fig. 9). Adaptant-se a les mides de la tela, el pintor va estrènyer la composició original, eliminant alguns personatges que es trobaven als extrems i canviant-ne de lloc altres: el Summe Sacerdot el va desplaçar una mica més amunt, i hi va afegir la inscripció "ECCE HOMO". Tant la figura de Crist, com les dels soldats que l'acompanyen, com el personatge que, d'esquena a l'espectador, aixeca les seves mans vers Crist, són una còpia exacta de l'original.

De les pintures corresponents a les portes, la *Mare de Déu Dolorosa* (fig.

10), amb les set espases clavades, i l'escena en què *Jesús és desposseït de les vestidures* (fig. 11) semblen tractar-se de composicions pròpies del pintor, anodines i convencionals. El *Camí del Calvari* (fig. 10), però, sobretot, la *Lamentació* (fig. 11), són més interessants en funció de l'evident inspiració en gravats. En el cas de la *Lamentació*, el pintor es va inspirar en un gravat de Cornelis Cort segons Giulio Clovio (fig. 12); la composició està col·locada a la inversa de l'original, i la figura de sant Joan sostenint el cos de Crist s'ha substituït per la de Maria.

Si, com sembla possible, les pintures del cambril són obra d'Acaci Hortonedada, ens trobaríem davant un pintor mediocre, amb aspiracions però mancat de tècnica, si bé més evolucionat que el seu pare i ja totalment allunyat del goticisme latent a les obres de Cristòfor Hortonedada. El fill, Acaci, es mou en l'àmbit d'una pintura que és un eco llunyà d'allò que es feia en el seu temps, però inspirant-se en gravats produïts a Itàlia cinquanta anys abans.

Molt lluny, per tant, de la hipòtesi apuntada per Bosch i Garriga —els autors anuncien d'antuvi que es tracta d'una idea "feble i arriscada"—, segons la qual Acaci Hortonedada podria haver estat l'autor de les dues taules amb el *Càstig de Pere a Ananies i Sàfira* i el *Quo Vadis, Domine?*, del retaule major de l'església prioral de Reus, obres avui encara anònimes, de gran qualitat, que foren pintades coincidint amb la intervenció d'Acaci Hortonedada en el procés de policromia i daurat del retaule. La qualitat tècnica i compositiva de les dues taules reusenques es troba massa allunyada de les minses capacitats que demostren les teles d'Alcover. Amb tot, però, mentre l'autoria d'aquestes obres —les de Reus i les d'Alcover— no tingui confirmació documental, qualsevol atribució es pot considerar possible (31).

Les pintures de l'antic cambril de l'església de la Sang d'Alcover, tot i no tractar-se d'unes obres de qualitat excepcional, tenen el valor de tractar-se d'un dels escassos testimonis de la producció pictòrica del segle XVII a les nostres comarques, de la qual han quedat pocs exemples.

SOFIA MATA DE LA CRUZ

Fig. 2 *Oració a l'Hort.*
(Foto Jordi Badia).

Fig. 3 *Gravat amb l'Oració a l'Hort.*
Albrecht Dürer.

Fig. 4 Gravat amb l'*Oració a l'Hort*.
Cornelis Cort segons F. Zuccaro.

Fig. 5 *Coronació d'espines*.
(Foto Jordi Badia).

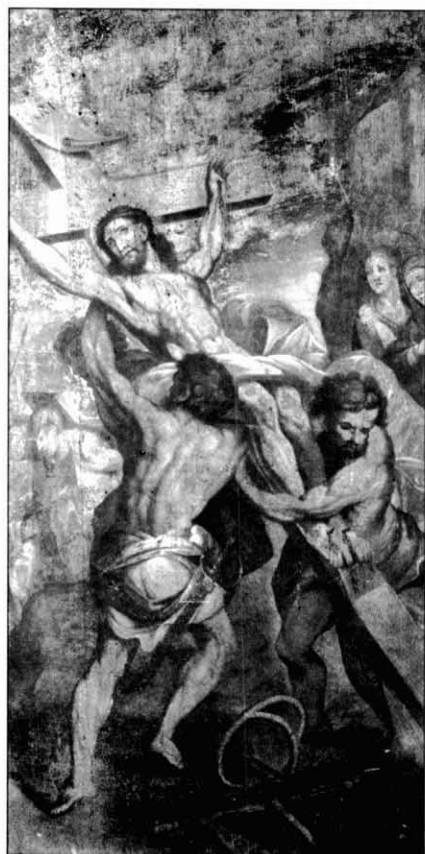

Fig. 6 *Elevació de la Creu.*
(Foto Jordi Badia).

Fig. 7 *Flagel·lació.*
(Foto Jordi Badia).

Fig. 8 *Ecce Homo*
(Foto Jordi Badia).

Fig. 9 Gravat amb l'*Ecce Homo*.
Cornelis Cort segons Étienne.

Fig. 10 *Mare de Déu Dolorosa* (part superior).
Camí del Calvari (part inferior).
(Foto Jordi Badia).

Fig. 11 *Jesús és desposseït de les vestidures* (part superior).
Lamentació (part inferior).
(Foto Jordi Badia).

Fig. 12 Gravat amb la *Lamentació*.
Cornelis Cort segons Giulio Clovio.

AP`ENDIX DOCUMENTAL

Document número 1

2 d'abril de 1621, Alcover. Acaci Hortonededa i els procuradors de la confraria de Sant Francesc capitulen la policromia i el daurat d'un tabernacle.

"Die II mensis aprilis anno. Dom. MDCXXI. Alcovery.

Capitulació feta y firmada per y entre Franch. Magraner, Franch. Guasch y M. Albinyana, procuradors lo any present, Baptista Solanas, Sebastià Girona, Pau Ollers y Pe(re) Gras, consellers de la confraria de St. Franch. e M^o Accacio Ortoneda pintor de la vila de Montblanch.

Primerament dits procur. y concellers donam a pintar al dit M^o Ortoneda lo tabernacle de St. Franch. lo qual ha destar fet loques escultura y arquitectura daurat de or fi y stoffat de colos fines com forme dita stoffadura requereix, y lo pla primer y segon del tabernacle fet de un jaspi contrafet y les figures lo que assenyala carn haga encarnat al poliment y los quatre seraphims de la peanya alta y los vuyt seraphims de la peanya baixa de la mateixa manera encarnats, las barras de ferro dadas de un azul al oli y los pomers daurats, les barras dadas de un color y també ha de pintar una figura de St. Franch. qui sta al standart, y la dita feina haja de donar acabada i iudicada de assi lo dia del Corpus primer vinent, y li donaram per tota la feyna XL lls (...).

Dicto die M^o Acasio Ortoneda accepta y lloha tot lo dalt dit y promet complir (...) dita diada del Corpus primer vinent tot com en lo precedent (...)"

AHAT. Arxiu parroquial d'Alcover. Manual notarial (1621), fol. 187r-188r.

Document número 2

13 de febrer de 1622, Alcover. Els procuradors de la confraria de la Puríssima Sang d'Alcover i Acaci Hortonededa capitulen la policromia i el daurat d'una imatge de Crist crucificat que havia estat tallada per Agustí Pujol.

"Die XIII a mensis feb. Anno MdCXXII. Alcover.

Capitulacio o modo fer de tenir en lo dorar y encarnar lo xpo. de la Puricima Sanch de xpo.

Primerament q. a dessar aparellat de manera q. no gosse lo guix ningun sentit ni cabells a coneguda del Sor. Agustí Pujol q. no anessi ningu q. no puge judicar millor q. qui la fet descultura.

Item q. les carns cabells i sanch a dessar com lo que lo pare don Llois a encarnat a Cartoxa lo qual esta en lo altar maior de dita casa.

Item lo lletrer y la diadema y los panios an de ser dorats de or fi ben repassat i ben broñit com art requereix.

Item en lo letrero unes lletres de vermel en camp de or i los panios estofats de blanch i rallats com art requereix i la corona despines també pintada com esta la del xpo de Cartoixa.

Item la creu dorada de vert a loli i envernissada per q. no sen vaie ab tanta fasilitat

com la tocaran ab les mans.

Item promet jo Accacio Ortoneda Pintor de la vila de Montblanch fer la dita exura pera la diada del Dimecres Sant, hont, no q. del q. me donen de dita exura me pugen llevar sincuanta reals no aventi just impediment.

Item los procuradors lo pnt. any de la Sanch de Jesus Christ Joan Amigó y Hieronym Griera (...) li pagaran XXIII lliures".

AHAT. Arxiu parroquial d'Alcover. Manual notarial (1622), fol. 62.

Document número 3

4 d'agost de 1624, Alcover. Acaci Hortonededa rep 112 lliures de la vídua de Gabriel Pau Arau, la resta del que se li devia pel seu treball en un retaule que li havia encarregat Gabriel Pau Arau i que estava destinat al convent de Santa Anna d'Alcover.

"Die 4 Augusti 1624. Alcovery.

Accacius Hortaneda pictor de Montblanch gratis conf. et recognosco recepire a Dna. Eulalia Araua vídua relicta honor. Gabrieli Pauli Arau mercator ville Alcovery 112 lls. complimentum de pintar lo rataula del monestir de Sta. Anna".

AHAT. Arxiu parroquial d'Alcover. Manual notarial (1624), fol. 250.

NOTES

* Agraeixo als Srs. Joan Cavallé i Xavier Torrell, membres del Centre d'Estudis Alcoverencs, i a Mn. Pasqual Gasó, rector de la parròquia de Maria Assumpta d'Alcover, les facilitats donades per a l'estudi de les pintures.

1. Per a la figura i les obres de Cristòfor Hortonededa, vegeu Sofia MATA, "El pintor montblanquí Cristòfor Hortonededa (actiu entre 1586-1624" , *Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà* (Montblanc), núm. 12 (1994), p. 77-103.

2. Sanç CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona. Notes sobre la construcció, els artistes, el tresor, els capitulars*. Barcelona, 1935, p. 114-115. Joan CAVALLÉ, "Dues notícies sobre l'activitat de Cristòfol Hortonededa", *El temps sota control. Miscel·lània en homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*. Tarragona, 1997, p. 213-214.

3. *Ibidem*.

4. És precís, doncs, rectificar algunes de les afirmacions contingudes en el nostre treball dedicat a Cristòfor Hortonededa, fetes a la vista de les informacions de les quals es disposava en 1994. Les noves dades documentals que s'aporten aquí redueixen la nòmina d'obres de Cristòfor Hortonededa i augmenten les d'Acaci Hortonededa.

5. AHAT, Arxiu Parroquial d'Alcover, man. not. 1622, fol. 240: "*Hon. Acasius Ortoneda pictor ville de Montblanch dioc. Tarrac. ex gratis cons. et ordinavit procuratorem suum certum Honor. Hiacintum Coll pictorem Urgellen. dioc. (...)*".

6. CAVALLÉ, "Dues notícies sobre...", *op. cit.*, p. 213-214.

7. MATA, "El pintor montblanquí...", *op. cit.*, p. 98-99, docs. 1, 2 i 3.

8. La intervenció d'Acaci Hortonedada —nomenat com Ocasí o Nicasi— al retaule de la Prioral era coneguda de fa molt temps, si bé de manera borrosa i errònia; en alguna ocasió se li havien atribuït part de les pintures, que van ser obra del pintor holandès Isaac Hermes Vermey. La participació d'Acaci Hortonedada en el retaule de Reus, aportant dades documentals noves, esmenant antigues confusions —pròpies i alienes— i afegint una succinta biografia, es troba àmpliament detallada a Joan BOSCH i Joaquim GARRIGA, *El retaule de la Prioral de Sant Pere de Reus*. Reus, 1997, p. 60-75, 120-127 i 164.

9. Sanç CAPDEVILA I FELIP, *La Seu de Tarragona*. Barcelona, 1935, p. 114-115.

10. Salvador VILASECA ANGUERA; Maria Lluïsa VILASECA BORRÀS, *Museo Municipal de Reus*. Gufa. Madrid, 1963, p. 34.

11. Jaume FELIP, "El retaule de Santa Anna i els pintors renaixentistes montblanquins", *Full Parroquial* (Montblanc), núm. 936 (1990), p. 2.

12. BOSCH-GARRIGA, *El retaule de la Prioral...*, op. cit., p. 164.

13. *Ibidem*. Respecte a aquesta última obra documentada d'Acaci Hortonedada, BOSCH i GARRIGA apunten que es tracta de "un treball conegut per la fotografia que en publica ORDEIG, *Història gràfica* [de Cambrils], 1991, p. 36". A part el fet que l'autor de l'esmentada obra és diu Ramon ORTIGA I VIDAL, i no ORDEIG I VIDAL com repetidament insisteixen els autors (p. 164 i 196, a la Bibliografia), el retaule de la fotografia publicada per ORTIGA, desaparegut en 1936, era una obra de talla i no de pintura, amb compartiments treballats en mig relleu, com clarament es veu a la il·lustració. Apuntem una altra possibilitat: el retaule de Santa Anna, originalment a la parròquia de Cambrils i traslladat el 1836 al santuari de la Mare de Déu del Camí, una obra pintada sobre taula, que fou destruïda el 1936 i de la qual es conserva una fotografia. Cfr. Josep SALCEDA I CASTELLS, *La Mare de Déu del Camí i el seu santuari*. Cambrils, 1987, p. 43 i 95.

14. A la bibliografia es parla sempre de l'any 1578, deduïnt, per tant, que havia estat l'arquebisbe Antoni Agustín qui havia col·locat la primera pedra de la nova església. Segons sembla, en aquella data es van iniciar unes obres a l'església vella. Cfr. Joan CAVALLÉ, "Notícia sobre l'arquitecte Joan Munter", *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. XIV (1996), p. 163, n. 2.

15. Marià CARBONELL I BUADES, *L'Escola del Camp de Tarragona en l'arquitectura del segle XVI a Catalunya*. Tarragona, 1986, p. 203-204. CAVALLÉ, "Dues notícies...", op. cit., p. 214.

16. A Ximo COMPANYY; Isidre PUIG, *Pallium. Exposició d'Art i Documentació*. Tarragona, 1992, p. 149, cat. 98, p. 150, cat. 99 i p. 244, cat. 206, es troba una excel·lent aproximació al retaule de Jaume Ferrer II i als seus avatars, amb la bibliografia adient, després ampliada pels mateixos autors a "El retaule major d'Alcover, obra de Jaume Ferrer II", *Retaule Romànic i gòtic d'Alcover*. Alcover, 1992, p. 73-91.

17. Per a les figures dels escultors Pujol, pare i fill, una síntesi biogràfica a BOSCH-GARRIGA, *El retaule de la Prioral de Sant Pere de Reus*, op. cit., p. 168-170. Joan Bosch és l'autor d'una tesi doctoral entorn als escultors Pujol: *Els Agustí Pujol i l'escultura a la Catalunya del seu temps*. Universitat de Barcelona, 1994.

18. Una fotografia del retaule gòtic de l'església de la Sang, feta abans del 1936 per l'Arxiu Mas, amb les portes del cambril obertes i el Sant Crist visible, a Josep GUDIOL; Santiago ALCOLEA BLANCH, *Pintura Gòtica catalana*. Barcelona, 1986, fig. 745.

19. Cosme VIDAL I ROSICH, *Alcover. Monografia històrica*. Alcover [1897], reed. 1973, p. 16.

20. Francesc JOVÉ FERRÉ; Andreu BARBARÀ CAMAFORT, *Ampliació de la Monografia històrica d'Alcover*. Alcover, 1973, p. 46.

21. Joan Ramon TRIADÓ, *L'Época del Barroc. S. XVII-XVIII* (Història de l'Art Català, V). Barcelona, 1984, p. 33.

22. Andreu BARBARÀ CAMAFORT, "Declaración de monumento histórico-artístico de la iglesia románica de Alcover", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 6 (1978), p. 30. Els manuals i documents de la confraria de la Puríssima Sang d'Alcover, establerta a l'església de la Sang, van seguir el mateix procés de destrucció que l'esmentat temple. A l'AHAT (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), malgrat que el fons procedent de l'església parroquial d'Alcover és abundantíssim, no es conserva cap document de la confraria. El mateix Sr. Barbarà, a qui agraïm la seva gentilesa, ens ha informat que va rebre la informació de manera oral, però el temps transcorregut des de la publicació de la notícia ha esborrat qualsevol altra dada de la seva memòria. Malgrat la intensa recerca, no ha estat possible trobar el document al·ludit.

23. Daniel VENTURA I SOLÉ, "L'aportació d'Alcover a les arts plàstiques", *Alcover. L'estat de la qüestió*. Alcover, 1987, p. 136 i 138, on s'indiquen les possibilitats de Cristòfor o d'Acaci (en aquest cas anomenat *Nicasí*) Hortonedà. Amb la fórmula "algun Hortonedà" es recull la possibilitat a COMPANYY-PUIG, "Calvari (Retaule d'Alcover)", *Pallium*, op. cit. p. 149, cat. 98: "En època posterior la Verge fou retirada i en el seu lloc es posà un Sant Crist tancat amb dues portes que tenien pintures d'algun Hortonedà (segle XVI)". Els mateixos autors, a "El retaule major d'Alcover...", op. cit., p. 83: "(el) cambril obert al centre del retaule del segle XV de Jaume Ferrer (...) es tancava amb unes portes que tenien unes pintures d'algun Hortonedà de l'època de la reestructuració del retaule", mantenen la fórmula. Que l'Hortonedà en qüestió sigui Acaci es defensa a MATA, "El pintor 'montblanquí...' ", op. cit., p. 99-100: "la tècnica emprada i l'estil de les pintures ens fan decidir pel fill, Acaci, i no pel pare, Cristòfor".

24. Una fotografia de l'Arxiu Mas, amb les portes del cambril tancades, a VIDAL, *Monografia Històrica*, op. cit., p. 8.

25. *Memòria d'Activitats del Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona, 1997, p. 130-131. Abans de la seva restauració, les taules presentaven "una gruixuda capa de brutícia i de sorra, molt ben fixada", la qual "impedeix apreciar el cromatisme de les obres".

26. Possiblement es referia a l'*Elevació de la Creu*.

27. VIDAL, *Monografia Històrica...*, op. cit., p. 16.

28. Luis del ARCO, *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*. Tarragona, 1906, p. 212, qui sembla haver llegit la descripció de VIDAL. Idèntic text apareix a la reedició, *Nueva guía artística y documental de Tarragona y su provincia*. Tarragona, 1912, p. 349.

29. AHAT, Inventaris parroquials. Parròquia d'Alcover. 22 de desembre de 1925. Rector: Mn. Josep Civit. Repetit en l'inventari del 25 de setembre de 1933, fet per Mn. C. Torner.

30. JOVÉ-BARBARÀ, *Ampliació de la Monografia*, op. cit., p. 47. Faltarien l'*Oració a l'Hort* i la *Coronació d'espines*. A BARBARÀ; "Declaración...", op. cit., tampoc no s'esmenten aquestes dues escenes: "De estos cuadros se conservan los siguientes en el coro de la iglesia Parroquial: 'Ecce Homo', 'Flagelación', 'Levantamiento de la Cruz', 'La Dolorosa', 'La Caída', 'Desnudando a Jesús', 'Bajando a Jesús de la Cruz'".

31. BOSCH-GARRIGA, *El retaule de la Prioral...*, op. cit., p. 74. Sobta que a la nota biogràfica sobre Acaci Hortonedà els autors no hagin fet cap esment de l'existència de les pintures d'Alcover ni de l'atribució feta per Andreu Barbarà en 1978.